

Prof. dr hab. Jerzy Eisler

Warszawa 4 kwietnia 2022 r.

Instytut Historii PAN

Instytut Pamięci Narodowej

(Warszawa)

Recenzja przygotowanej pod kierunkiem prof. Antoniego Dudka rozprawy doktorskiej Bartosza Gromko pt. *Relacje Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i Włoskiej Partii Komunistycznej w latach 1948-1990.*

Dzisiaj dość trudno jest uwierzyć w to, że jeszcze dwadzieścia parę lat temu coś takiego jak profesjonalne badania nad historią Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w praktyce nie istniało. Oczywiście, o ile nie liczyć silnie zdeformowanych ideologicznie (powstałych jeszcze w czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej) opracowań i tomów dokumentów poświęconych tej problematyce, przygotowywanych przez tzw. partyjnych historyków, którzy dysponowali jakimś (oczywiście nie pełnym) dostępem do materiałów archiwalnych. W pierwszych latach po 1989 r. – zresztą z różnych przyczyn – historycy dość ostrożnie podchodzili do tego typu badań, koncentrując się na innych tematach pomijanych lub zafałszowywanych w PRL. Na przykład były to dzieje Armii Krajowej i Polskiego Państwa Podziemnego, stosunków polsko-radzieckich (17 września 1939 r. i jego wszelkie następstwa, szerokokorozumiana sprawa Katynia, brak pomocy dla Powstania Warszawskiego itd.), kwestia rozpatrywanych na różnych płaszczyznach represji okresu stalinowskiego, a także liczne publikacje dotyczące „polskich miesięcy” i szerokokorozumianej historii „Solidarności”.

Być może jeszcze gorzej wyglądała biografistyka dotycząca czołowych działaczy PZPR. We wstępie do książki *Siedmiu wspaniałych. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*, pisałem, że biografistyka dotycząca okresu Polski Ludowej pozostawia wiele do życzenia. „Zaledwie kilkanaście ważnych i znaczących postaci ze sceny politycznej w tamtym okresie doczekało się na swój temat – lepszych lub gorszych (utrzymujących naukowe standardy lub mających charakter popularnonaukowy) – całościowych opracowań o charakterze monograficznym”¹. W ciągu ośmiu lat, jakie upłynęły od czasu, gdy napisałem te słowa wiele

¹ Wymieniam tutaj te książki w porządku alfabetycznym (według nazwisk autorów), rzecz jasna nie zajmując się przy tym ich krytyczną analizą: E.K. Czaczkowska, *Kardynał Wyszyński*, Warszawa 2009; A. Dudek, G. Pytel, *Bolesław Piasecki. Próba biografii politycznej*, Londyn 1990; B. Fijałkowska, *Borejsza i Różański. Przyczynek do dziejów stalinizmu w Polsce*, Olsztyn 1995; S. Jaczyński, *Zygmunt Berling. Między sławą a potępieniem*, Warszawa 1993; C. Kozłowski, *Namiestnik Stalina*, Warszawa 1993; E. Krasucki, *Międzynarodowy komunista. Jerzy Borejsza biografia polityczna*, Warszawa 2009; K. Lesiakowski, *Mieczysław Moczar „Mietek”. Biografia polityczna*, Warszawa 1998; P. Lipiński, *Bolesław Niejasny. Opowieść o Bolesławie Bierucie Forreście Gumpie polskiego komunizmu*, Warszawa 2001; A. Micewski, *Stefan Kardynał Wyszyński*, Warszawa 2001 (niezmienione, niepoprawione i nieuzupełnione wydanie krajowe klasycznej pracy tego autora *Kardynał Wyszyński Prymas i mąż stanu* opublikowanej w Paryżu w 1982 r.); A. Paczkowski, *Stanisław Mikołajczyk czyli klęska realisty (zarys biografii politycznej)*, Warszawa 1991; *idem*, *Trzy twarze Józefa Światły. Przyczynek do historii komunizmu w Polsce*, Warszawa 2009; A. Sobór-Świdorska, *Jakub Berman. Biografia komunisty*, Warszawa 2009; E i B. Syzdkowie, *Cyrankiewicz. Zanim zostanie zapomniany*, Warszawa 1996. Nie zaliczyłbym tu natomiast – i to nie tylko dlatego, że jej bohater żył jeszcze w chwili publikacji – mającej charakter pamfletu kontrowersyjnej książki Lecha Kowalskiego *General ze skazą. Biografia wojskowa gen.*

się pod tym względem zmieniło na korzyść: ukazały się – mniej lub bardziej udane – biografie wielu osób z politycznego świecznika PRL², chociaż nadal na tym polu odczuwamy brak wielu solidnych opracowań o charakterze biograficznym, dotyczących czołowych działaczy PZPR. Należy mieć nadzieję, że w kolejnych latach podobne „przyspieszenie wydawnicze” w odniesieniu do PZPR będzie dotyczyło także innych kwestii: lokalnej i centralnej struktury organizacyjnej, zakresu realnej i formalnej władzy PZPR, a także kontaktów międzynarodowych, nie tylko na szczeblu państwowo-rządowym, ale również międzypartyjnym. Oczywiście te ostatnie miały realne znaczenie wyłącznie w odniesieniu do partii komunistycznych i robotniczych.

Jak dotychczas raczej niewiele na tym polu zrealizowano. Między innymi i dlatego, że w wymiarze profesjonalnym – w oparciu o zróżnicowaną podstawę źródłową – w dłuższym przedziale czasu i zarazem z sukcesami zajmowało się zaledwie kilku badaczy ze znaczącym dorobkiem na tym polu. Tym bardziej nie chciałbym nikogo z tego wąskiego grona pominąć, a tym samym zdezawuować lub przynajmniej podważyć jego dorobek naukowy. Na pewno jednak na tej liście powinny znaleźć się nazwiska Marii Pasztor i Dariusza Jarosza oraz Wandy Jarząbek, Roberta Skobelskiego i Jacka Tebinki. W kontekście recenzowanej dysertacji doktorskiej można mieć nadzieję, że w przyszłości do tego grona może też dołączyć Bartosz Gromko. Od razu trzeba bowiem powiedzieć, że w wypadku recenzowanej dysertacji mamy do czynienia z pracą udaną: gruntownie przemyślaną, solidnie udokumentowaną, co jest następstwem oparcia jej na różnorodnej i zarazem rozległej podstawie źródłowej, dobrze napisaną pod względem językowym. Nie ulega dla mnie wątpliwości, że po uwzględnieniu uwag recenzentów i po poprawieniu różnych na ogół drobnych błędów: językowych, interpunkcyjnych, faktograficznych oraz „literówek”, które – ze swej strony – starałem się konsekwentnie ołówkiem zaznaczać na marginesie tekstu autorskiego, praca zasługuje na wydanie jej drukiem. Najwyższa pora zatem przejść do opisu i analizy zaprezentowanej rozprawy doktorskiej.

Mgr Bartosz Gromko, moim zdaniem, słusznie zdecydował się na układ chronologiczny swojej pracy, co pozwala jemu jak i czytelnikowi, śledzić zmiany jakie zachodziły na przestrzeni ponad czterdziestu lat we wzajemnych relacjach między PZPR a

armii Wojciecha Jaruzelskiego, Warszawa 2001. Trzeba natomiast na pewno wspomnieć w tym miejscu trzy popularne biografie, które przed laty ukazały się w popularnonaukowej serii „Dzieje PRL”: A. Garlicki, *Bolesław Bierut*, Warszawa 1994; P. Machcewicz, *Władysław Gomułka*, Warszawa 1995; A. Paczkowski, *Stanisław Mikołajczyk*, Warszawa 1994. Wypada też przypomnieć, że Piotr Lipiński w 2003 r. wydał drukiem książkę *Towarzysze Niejasnego*, w której m.in. nakreślił portrety Michała Żymierskiego „Roli”, Karola Świerczewskiego „Waltera”, Józefa Cyrankiewicza i Juliusza Hibnera, a Eleonora i Bronisław Syzdkowie w 2001 r. opublikowali książkę pt. *Cena władzy zależnej (szkice do portretów znanych i mniej znanych polityków Polski Ludowej)*, w której zaprezentowali sylwetki Władysława Bieńkowskiego, Bolesława Bieruta, Józefa Cyrankiewicza, Stanisława Gucwy, Stefana Jędrzychowskiego, Zenona Kliszki, Aleksandra Kowalskiego, Mieczysława Moczara, Edwarda Osóbki-Morawskiego, Adama Rapackiego, Romana Zambrowskiego i Aleksandra Zawadzkiego.

² Tytułem przykładu można tutaj przywołać: P. Gajdziński, *Czerwony ślepowron. Biografia Wojciecha Jaruzelskiego*, Poznań 2017; idem, *Gomułka. Dyktatura ciemniaków*, Poznań 2017; idem, *Gierek. Człowiek z węgla*, Poznań 2015; M. Głuszko, *Edward Gierek. Szkic do portretu*, Sandomierz 2017; idem, Piotr Jaroszewicz (1909–192), Warszawa 2021; P. Lipiński, *Bierut. Kiedy partia była Bogiem*, Warszawa 2017; idem, *Cyrankiewicz. Wieczny premier*, Warszawa 2016; idem, *Gomułka. Władzy nie oddamy*, Warszawa 2019; P. Ossowski, *Czerwona Michalina. Michalina Tatarkówna-Majkowska: prządka, działaczka, łodzianka*, Łódź 2017; M. Przeperski, *Mieczysław F. Rakowski. Biografia polityczna*, Warszawa 2021; K. Rembacka, *Komunista na peryferiach władzy. Historia Leonarda Borkowicza (1912–1989)*, Szczecin–Warszawa 2020; M. Szumiło, *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2014.

Włoską Partią Komunistyczną. Jednocześnie może wydobywać elementy stałe i zmienne w tych dwustronnych relacjach międzypartyjnych. Ciekawe, że przez dość długi czas (mniej więcej do połowy lat sześćdziesiątych) „towarzyszy włoskich” w relacjach z przywódcami PZPR najbardziej interesowały względy finansowe, czyli najróżniejsze korzystne dla nich formy współpracy na polu gospodarczym, na przykład przynoszące im niemałe zyski najróżniejsze polsko-włoskie spółki handlowe.

Recenzowana rozprawa ma dość skomplikowaną i wielostopniową strukturę. Składa się z wykazu skrótów (nie wiadomo dlaczego zamieszczonego na początku a nie na końcu pracy), *Wstępu*, pięciu rozdziałów merytorycznych, dzielących się na kilka mniejszych części każdy, *Zakończenia* i *Bibliografii*. Rozdział I nosi tytuł: „Cień Kominternu, stalinizm i destalinizacja (1948-1956)” i składa się z czterech mniejszych części: 1. Zarys historii Włoskiej Partii Komunistycznej i Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, 2. Relacje polityczne, 3. Współpraca handlowa, 4. Współpraca propagandowa i kulturalna (Włoscy komuniści w polskim radiu oraz Towarzystwo Przyjaźni Włochy – Polska). Rozdział II (najobszerniejszy, liczący około 120 stron i dzielący się na 16 mniejszych części) został zatytułowany: „Od października do grudnia. WPK wobec gomulłowskiego czternastolecia (1956-1970)”. Znalazło się w nim między innymi – obok historii stosunków dwustronnych w omawianym okresie – miejsce na opisanie stosunku WPK do relacji Kościół–państwo w PRL, a także reakcji WPK na wydarzenia 1968 r. w Polsce i Czechosłowacji. Praska Wiosna i jej brutalne stłumienie przez wojska czterech państw Układu Warszawskiego (ZSRR, Polska, Bułgaria i Węgry) na lata położyła się cieniem także na relacjach PZPR–WPK.

Rozdział III opatrzony nieco publicystycznym tytułem: „Eurokomunizm i bigosowy socjalizm. Epoka Berlinguera i Gierka (1971-1980)” został podzielony na cztery części, liczące łącznie 12 jeszcze mniejszych partii. Zgodnie z tytułem ten rozdział dotyczy zmian jakie zachodziły w Polsce, we Włoszech i na świecie w latach siedemdziesiątych XX wieku. Przede wszystkim jest to część, której wyraźnymi liderami są Gierek i Berlinguer. Autor pokazuje też reakcje przywódców WPK na Czerwiec '76, powstanie w Polsce opozycji demokratycznej i wybór kardynała Karola Wojtyły na papieża.

„Początek końca (1980-1984)” to niezwykle wymowny tytuł rozdziału IV. Dzieli się on na dwie części: 1. Historia WPK i PZPR w latach 1980-1984 oraz 2. Relacje polityczne. O ile pierwsza część nie została już podzielona na mniejsze części, o tyle druga składa się z sześciu o wymownych tytułach: *Od VIII Zjazdu KC PZPR do sierpnia 1980*; *Ocena Sierpnia. Między obawą a nadzieją*; *Rozmiękczanie, czyli próby wpłynięcia na politykę PZPR*; *Relacje WPK z „Solidarnością”*; *Działania WPK a „bratnie partie”*; *Stan Wojenny*.

Rozdział V nosi tytuł: „Ostatnie lata WPK i PZPR” i podzielony został na dwie części: 1. WPK i PZPR w latach 1984-1991 od śmierci Berlinguera do wyprowadzenia sztandarów, 2. Relacje polityczne. Ta druga część została podzielona na trzy jeszcze mniejsze, odpowiednio opatrzone tytułami: *Wizyta Jaruzelskiego we Włoszech, styczeń 1987*; *Wizyta delegacji WPK 25-28 kwietnia 1988 r.* oraz *Achille Occhetto – koniec PZPR i samobójstwo WPK*.

Wspomniałem już, że w trakcie pracy nad recenzowaną dysertacją mgr Bartosz Gromko wykorzystał bogatą i różnorodną bazę źródłową. W *Bibliografii* wymienia pięć archiwów włoskich: (Archivio Audiovisivo del Movimento Operaio e Democratico; Archivio Centrale dello Stato; Archivio del Senato della Repubblica; Archivio Fondazione Gramsci;

Archivio Storico Diplomatico), a także cztery polskie: Archiwum Akt Nowych, Archiwum Dokumentacji Aktowej, Ośrodek Dokumentacji i Zbiorów Programowych TVP SA; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej oraz Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Ponadto Autor wymienia 12 tytułów prasowych (polskich i włoskich) oraz wyszczególnia „Źródła publikowane: dokumenty, wspomnienia, wywiady”, „opracowania; wydawnictwa zwarte i artykuły” i wreszcie „źródła internetowe”. Wydaje się, że przed ewentualną publikacją książkową trzeba będzie Bibliografię nieco przepracować. Przede wszystkim wspomnienia i wywiady, po uzupełnieniu o dzienniki i pamiętniki, należy wyodrębnić w osobną „podgrupę”: memuarystyka. Tam na przykład powinny się znaleźć zapiski Józefa Tejchmy.

Mam też kilka uwag natury bardziej ogólnej. Na przykład słowo „zachód” w rozumieniu nie geograficznym, lecz politycznym (jako „państwa Zachodu”) należy każdorazowo pisać wielką literą. Zaczepnięte z oficjalnego języka władz PRL takie określenia jak w praktyce nie znaczące państwa „demokracji ludowej” także trzeba zawsze pisać w cudzysłowie. Z odmiennych powodów należy także używać każdorazowo cudzysłowu, gdy się przywołuje potoczną, pogardliwą nazwę komunistycznego aparatu bezpieczeństwa („bezpieka”).

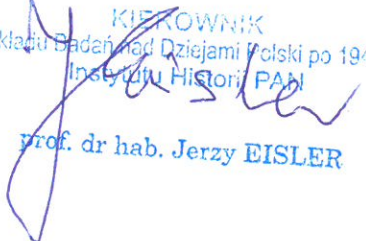
Uwagi szczegółowe:

1. Str. 3, wiersz 9 od góry – jest Francois, powinno być François
2. Str. 4 – wiersz 6 od góry (także str. 278) – jest Wojtek, powinno być Wojciech
3. Str. 11, wiersz 10 od góry – powinno być: Polskiej Partii Robotniczej i Polskiej Partii Socjalistycznej i powstania Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
4. Str. 18 wiersz 11 od góry (także str. 202) – nie Jugosłowianie, tylko mieszkańcy lub obywatele Jugosławii
5. Str. 19 wiersz 11 od góry – nie tzw. „demokracji progresywnej”, tylko wyróżnienie poprzez cudzysłów albo skrót tzw.
6. Str. 23 wiersz 4 od góry – po 1946 r. nazwa Armia Radziecka, nie Armia Czerwona
7. Str. 27 wiersz 10 od dołu (także str. 53) – nie Czechosłowacy, tylko mieszkańcy lub obywatele Czechosłowacji
8. Str. 27 wiersz 7 od dołu – w 1951 r. nie było jeszcze PRL
9. Str. 39 wiersz 13 od dołu – powinno być napisane w cudzysłowie „ekskomunika” Jugosławii
10. Str. 113 wiersz 12 od dołu (także str. 233) – powinno pisać się Bliski Wschód wielkimi literami, wszak jest to nazwa własna
11. Str. 122 wiersz 9 od dołu – jest pożądaniami, powinno być podążaniami
12. Str. 130 wiersz 12 od dołu – „dolnym organizacjom partyjnym” – to język dokumentów
13. Str. 132 wiersz 4 od dołu – wydarzenia grudniowe, jeśli już w ogóle posługiwać się tym eufemizmem, to zawsze w cudzysłowie, „wydarzenia grudniowe”, podobnie „wypadki poznańskie”, „wydarzenia marcowe”
14. Str. 138 wiersz 12 od dołu – jest KC PZPR, powinno być KC WPK
15. Str. 141 wiersz 5 od góry – jest Jerzy Turski, powinno być Stanisław Turski
16. Str. 150 wiersz 3 od dołu – jest braterstwo miast, powinno być partnerstwo miast

17. Str. 153 wiersz 9 od góry – jest Stanisław Mrożek, powinno być Sławomir Mrożek
18. Str. 167 wiersz 14 od góry – jest Powszechnie Wydawnictwo Naukowe, powinno być Państwowe Wydawnictwo Naukowe
19. Str. 186 wiersz 14 od góry – jest: pod koniec dekady, powinno być: w drugiej połowie dekady
20. Str. 190 wiersz 2 od dołu – jest Francois, powinno być Georges Marchais
21. Str. 233 wiersz 7 od dołu – jest Tomahawk, powinno być Persching
22. Str. 238 wiersz 14 od dołu – 27 marca odbył się czterogodzinny strajk ostrzegawczy...
23. Str. 273 wiersz 1 od góry – proponuję: „...z pewnością nie poprawiła telewizyjna debata...”

Niezależnie od tych wszystkich uwag krytycznych, w tym także licznych poprawek na marginesie wydruku komputerowego, nie ulega dla mnie wątpliwości, że mgr Bartosz Gromko swoją dysertacją doktorską udowodnił, że jest badaczem obdarzonym tak potrzebną w tym zawodzie odwagą i specyficzną wyobraźnią historyczną, pracowitym, rzetelnym i odpowiedzialnym. Udowodnił, że jest jednym z tych przedstawicieli młodszego pokolenia badaczy dziejów najnowszych, którzy niezwykle serio podchodzą do swojej pracy.

Na koniec pozostaje mi przyjemny obowiązek recenzenta. Otóż uważam, że otrzymaliśmy pracę z pewnością oryginalną i – co nie jest zbyt częste w wypadku doktoratów – inspirującą, zachęcającą do dyskusji i dalszych studiów nad tą problematyką. Trudno nie zgodzić się z generalnymi tezami Autora, które zostały solidnie udokumentowane. Niezależnie od poczynionych powyżej wszelkich uwag krytycznych nie ulega dla mnie wątpliwości, że po dokonaniu koniecznych uzupełnień i poprawek recenzowana dysertacja zasługuje na udostępnienie jej szerszemu kręgowi odbiorców w postaci publikacji książkowej. W moim najgłębszym przekonaniu zaprezentowana rozprawa doktorska spełnia wymogi stawiane przed tego typu pracami i dlatego też z nieskrywaną satysfakcją i przyjemnością wnoszę o dopuszczenie mgr. Bartosza Gromko do dalszych stadiów przewodu doktorskiego.

KIEROWNIK
Zakładu Badań nad Dziejami Polski po 1945 r.
Instytutu Historii PAN

prof. dr hab. Jerzy EISLER